

Imidž u javnosti i subjektivna dobrobit hrvatskih branitelja¹

Stanko RIHTAR

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Vlado ŠAKIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Antun PLENKOVIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 9. 11. 2022.

UDK: 316.662.3(497.5)"202":355.097(497.5)"1991/1995"

316.654(497.5)"202":355.097(497.5)"1991/1995"

doi: 10.5559/pi.17.32.09

Javno raspoloženje prema ratnim veteranima u mnogim je slučajevima kontroveržno. S jedne su strane poštovani, tretirani kao heroji i vrijedni članovi društva, a njihove su ratne zasluge materijalno, društveno i simbolički obeštećene. S druge strane, često su marginalizirani, pri čemu ni njihovo stigmatiziranje nije rijetko: najčešće je povezano s psihičkim posljedicama ratnih trauma, ali i s pretpostavljenim dvojbennim motivima za pristupanje vojnim snagama (poput poboljšanja socijalnog i materijalnog statusa, poremećene osobnosti i slično). Poznato je da se samostigmatizacija teško podnosi, pa javno kreirane negativne slike, ako se pretjeruje, mogu imati posebno teške posljedice na živote branitelja. Kako bi se odgovorilo na to pitanje, internetskom anketom provedenom sa 749 hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata (1991.—1995.) nastojalo se odgovoriti na dva cilja: prvo, ispitati u kojoj su mjeri branitelji preuzeli pozitivne i negativne slike o svojoj populaciji; drugo, utvrditi koliko je to povezano s njihovom subjektivnom dobrobiti. Rezultati su pokazali da su gotovo svi branitelji svjesni i ističu svoje zasluge, ali su dijelom prihvatili i negativne poglede na svoj status. Osim toga, pokazalo se da spomenuta braniteljska problematika nije povezana ili da je samo marginalno povezana s njihovom subjektivnom dobrobiti. Nalazi se tumače u širem kontekstu, uzimajući u obzir fenomen osobne kompenzacije javnih (makrosocijalnih) deficita, tipičan za tranzicijska društva.

Ključne riječi: Hrvatska, branitelji, javno raspoloženje, stigma, doprinos, kompenzacija

¹ Zaposlenici Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar Stanko Rihtar, Vlado Šakić i Antun Plenković napisali su znanstveni članak »Imidž u javnosti i subjektivna dobrobit hrvatskih branitelja« za provedeno znanstveno istraživanje »Istraživanje javnog mnijenja o braniteljskoj populaciji na prigodnom uzorku« u sklopu projekta »Analiza društvenih faktora koji utječu na kvalitetu života braniteljske populacije — smjernice za budućnost« (UP.04.2.1.06.0004) sufinanciranog sredstvima Europske unije iz Europskoga socijalnog fonda na poziv »Tematske mreže za društveno-ekonomski razvoj te promicanje socijalnog dijaloga u kontekstu unapređivanja uvjeta rada«.

Uvod

Kvaliteta života i javni tretman branitelja

Svjetska zdravstvena organizacija definira zdravlje ne samo kao odsutnost bolesti, već kao stanje potpune tjelesne, mentalne i subjektivne dobrobiti (WHO, 1948). Isticanje subjektivne dobrobiti kao važne sastavnice općeg zdravstvenog stanja ima dugu tradiciju. Obično se definira kao socijalna uključenost ili prilagođenost funkcioniranja pojedinca kao člana društva. Prema Dieneru (2018), najcitiranijem autoru u ovom području, brojna istraživanja kvalitete života kontinuirano pokazuju da su socijalna potpora i zadovoljstvo osobnim odnosima (kao važna sastavnica šireg spektra subjektivne dobrobiti) među najvažnijim odrednicama općeg zadovoljstva životom.

Osim najužeg socijalnog okvira, važna je i kvaliteta šireg, društvenog, političkog i institucionalnog okvira svakodnevnog življenja. Tako npr. Haller i Hadler (2006) društveni utjecaj na zadovoljstvo životom dijele u četiri kategorije: osobni odnosi i društvene mreže, sociokulturna integracija, društveni status i makrosocijalni okvir ili širi politički i institucionalni kontekst. To je operacionalizirano i u najčešće korištenim instrumentima u ovom istraživačkom području, kao što je indeks međunarodne dobrobiti, koji osim osobne obuhvaća i nacionalnu dobrobit (The International Wellbeing Group, 2006).

Kod branitelja (veterana) posebno je važno analizirati opće stanje u društvu i njegov odraz na njihove živote. Naime, s obzirom na domoljubni, istaknuti doprinos sigurnosti i prosperitetu društva, koji je uključivao rizik, njih logično jako zanima funkcioniranje društva u cjelini i, u tom kontekstu, način na koji se prema njima postupa. Drugim riječima, radi se o društvenoj naknadi moralnog duga koja uključuje tri aspekta: materijalni (uključuje i primjerenu zdravstvenu skrb), društveni (uključivanje, utjecaj) i simbolički (počasti).

Međutim, brojna istraživanja pokazala su da su mišljenja javnosti o veteranima kontroverzna (npr. Edelman, 2018). U očima javnosti veterani su često heroji (Gibson, 2012). Osim toga, smatraju se i posebno odgovornim i marljivim članovima društva (MacLean i Kleykamp, 2014). Kao što pokazuje Phillips (2020), njihove vještine i lojalnost visoko su cijenjeni. Ali, u isto vrijeme, poteškoće s kojima se susreću mogu biti precijenjene u usporedbi s općom populacijom (kao što su nezaposlenost, beskućništvo, zlouporaba droga ili suicidalne sklonosti), uglavnom kao posljedice (također precijenjenih) fizičkih i psihičkih problema. Stereotipi poput ovih, vezani za posljedice ratnih trauma, mogu prerasti u stigmatu. Takva stigma, koja se temelji na precjenjivanju ozbiljnosti i udjela, osobito psihičkih poteškoća, zapravo je preventivna: ne može se točno procijeniti koje će se poteškoće manifestira-

ti u ponašanju i kada te kakvo se ponašanje (autodestruktivno, asocijalno ili oboje) može očekivati. Radi jasnijeg uvida i razumijevanja takvog procesa nudi se kratak teorijski osvrt na pojam i značenje stigme.

Pojam stigme prvi je spomenuo Durkheim (1895), ali suvremeno značenje potječe od Goffmana (1963). Prema njegovoj definiciji stigma je socijalno diskreditirajuća osobina, ponašanje ili imidž, a tri tipa stigme autor povezuje s duševnom bolešću, psihičkom deformacijom ili grupnim obilježjima (rasa, etnička pripadnost, religija itd.). Slijedeći Goffmana, Link i Phelan (2001) predstavili su široko prihvaćen koncept općeg modela stigmatizacije. Prema njihovim stajalištima za nastanak stigme potrebno je šest osnovnih komponenti: etiketiranje, stereotipi, odvajanje, socijalna (statusna) deprivacija, diskriminacija i izostanak utjecaja (moći). Vjerojatno najčešća, najprominentnija i trajno prisutna stigma povezana je s duševnom bolešću (Hinshaw, 2009). Posljedice stigmatizacije mogu biti teže od posljedica same bolesti (isključivanje i etiketiranje kao nesposobnih, slabih, lijenih, neizlječivih ili opasnih; Crisp i sur., 2000; Link i sur., 2001).

Samostigmatizacija (internalizacija vanjske stigme) još je teža. Naime, dok se vanjska stigma može suzbijati na nekoliko razina — intrapersonalnoj, interpersonalnoj, institucionalnoj/organizacijskoj, društvenoj i političko-/strukturnoj (Heijnders i Van Der Mei, 2006), samostigma je posebno opasna jer je neizbježna i uvijek prisutna, ima jači utjecaj na samopoštovanje i samoefikasnost (što može rezultirati tzv. efektom »zašto pokušavati«, pasivnošću i ograničavanjem životnih ciljeva; Corrigan i sur., 2009).

Kao i istraživanja na drugim populacijama, istraživanja među veteranima uglavnom se bave posljedicama stigme povezane s mentalnim zdravljem. Posljedično, dobro je poznato da mnogi veterani izbjegavaju potražiti psihijatrijsku ili psihološku pomoć kako bi izbjegli stigmatizaciju (Link i sur., 2015; Williamson i sur., 2019). Osim toga, sama stigmatizacija ili internalizacija vanjskih ponižavajućih, degradirajućih i iskrivljenih pogleda rezultira osjećajem slabosti ili manjkavosti. Svjesni da se snaga i neovisnost visoko cijene u vojnoj kulturi, to kod veterana može dovesti do (ili pogoršati) simptoma srama, depresije, ovisnosti ili PTSP-a (kao najčešći primjeri); ipak, nerijetke motivacijske i bihevioralne posljedice su demoralizacija i socijalno distanciranje (Greenberg Quinlan Rosner Research, 2014; Skopp i sur., 2012). Veterani koji nemaju problema također mogu biti stigmatizirani povezivanjem s onima koji imaju poteškoća (stigma ljubaznosti; Goffman, 1963). Posljedično, oni se također suočavaju s problemima reintegracije povezanim s identitetom (Kintzle i Castro 2018).

Općenito govoreći, internalizirana stigma je relevantna do stupnja u kojem umanjuje kvalitetu života (za pregled velikog broja istraživanja vidi Mar-

kowitz, 2014). Ali stigma, ili barem sumnje u javnosti, ne mora biti uzrokovana samo pretpostavljenim mentalnim zdravljem. Osobito nakon borbenih intervencija u inozemstvu, ovisno o naravi, (moralnom) karakteru i (ne)uspješnosti takvih intervencija, veterani mogu biti kritizirani ili marginalizirani, njihove ratne zasluge zanemarene ili barem nedovoljno priznate i kompenzirane (npr. Algra i sur., 2007; Burkett i Whitley, 1998; Camacho, 2007; Golby i sur., 2018; Leventman, 1975; Sagan i Valentino, 2019).

Osim ovakve moguće društvene i simboličke marginalizacije problem je i to što vojni angažman ne mora biti odraz domoljublja. U očima javnosti također može biti (prvenstveno ili čak isključivo) motiviran nepovoljnijim statusom, društvenim i osobnim ciljevima, kao što je bijeg od siromaštva, nepovoljnim društvenim uvjetima ili može biti sredstvo za prevladavanje karakternih mana (npr. Krebs i sur., 2020; MacLean i Kleykamp, 2021; Martindale i Poston, 1979; Xie, 1992). Zajedničko djelovanje može utjecati na život veterana u cijelosti, ne samo na zdravstveni aspekt, koji je (kao stigma povezana s mentalnim zdravljem) u fokusu brojnih istraživanja (npr. Smith i sur., 1999; Wright i sur., 2018).

Socijalni status branitelja postao je posebno kontroverzna javno-politička tema u Hrvatskoj nakon Domovinskog rata (Domovinski rat, 1991.—1995.). Široko osiromašenje izazvano ne samo ratom, već i tranzicijom, povećalo je osjetljivost na braniteljske privilegije, uključujući i pretpostavke da ih velik dio uopće ne zaslužuje (tzv. »lažni« branitelji, koji su tu populaciju na koruptivan način lažno predstavljali, a nisu sudjelovali u Domovinskom ratu). Dugotrajne sumnje u zasluge poprimile su obilježja stigme kada je u pitanju braniteljska populacija općenito. Sukladno tome, takve poslijeratne društvene traume, osim ratnih, mogu ozbiljno utjecati na kvalitetu njihova života općenito.

Kao i drugdje, istraživanja među veteranima Domovinskog rata u Hrvatskoj uglavnom su usmjerena na zdravstvene i psihosocijalne aspekte kvalitete njihova života (npr. Šakić i sur., 2018; Šučurović, 2014; Šučurović i sur., 2017). Ta su istraživanja pokazala da isti problemi koji opterećuju branitelje u drugim društvima, opterećuju i one u Hrvatskoj, a isto vrijedi i za posljedice. U fokusu su bile i neke šire društveno-političke teme vezane za branitelje (Bagić i Kardov, 2018; Benčić Kužnar, 2020; Domjančić, 2015; Popović, 2016), no refleksije javno kreiranih slika na njihovu samopercepciju i živote u Hrvatskoj nisu istraživane (slična su istraživanja općenito donekle ograničena; Markowitz, 2020).

Uzimajući to u obzir, kao i spoznaje da psihosocijalne rane zacjeljuju dulje od fizičkih (Wright i sur., 2018), kao tema ovog istraživanja odabran je odnos širokog spektra javnih stajališta sa subjektivnom dobrobiti branitelja.

Ipak, prije artikulacije konkretnih istraživačkih ciljeva, potrebno je ukratko pobliže opisati i objasniti situaciju u Hrvatskoj.

Širi kontekst položaja i tretmana branitelja iz Domovinskog rata u Hrvatskoj

Početak devedesetih godina Hrvatska se na prvim demokratskim izborima nakon sloma komunizma opredijelila za proces državnog osamostaljenja. Zapadne (razvijene) jugoslavenske republike, Hrvatska i Slovenija, odlučile su aktivirati prava izdvajanja zajamčena Saveznim ustavom (1974) kako bi što prije (i prije nego ostale sastavnice Jugoslavije) postale dijelom razvijenog i demokratskog zapadnog svijeta. Ali, srpski otpor tim pokušajima rezultirao je ratnim sukobom, koji je legitimiran ranjivošću njihove manjine u Hrvatskoj, a stvarna je namjera bila zauzimanje dijelova Hrvatske u kojima živi veći udio srpske manjine (vidi Šakić, 1993). Proglasivši se zaštitnikom savezne države (radi međunarodnih interesa), Srbija je preuzela saveznu vojsku (uz paravojne snage iz Hrvatske i Srbije), kao i većinu saveznog naoružanja i borbene tehnike. Rat je rezultirao djelomičnom okupacijom i odvajanjem okupiranih područja od Hrvatske.

Nasuprot tome, Hrvatska nije imala dovoljno naoružanja, ni profesionalnu i obučenu vojsku, oružane snage su regrutirane i obučavane »u hodu«, uglavnom od dragovoljaca i ad hoc mobiliziranih civila, za specifične borbene operacije. Nakon četiri godine obuke i izgradnje oružanih snaga Hrvatska je sama oslobodila velik dio okupiranih dijelova. Manji dio reintegriran je mirnim putem, pod nadzorom međunarodne zajednice i Ujedinjenih naroda.

S obzirom na to da je Hrvatska pobijedila u ratu u iznimno teškim okolnostima, utemeljeno je tvrditi da je moralni dug prema braniteljima posebno velik. Tu tvrdnju mogu potkrijepiti dva dodatna argumenta. Prvi je vezan za prirodu i karakter motiva. Sudjelovanje u ratu nije bilo motivirano samo legitimnim pravom na obranu i čežnjom za slobodom, nego se temeljilo i na širem sklopu vrijednosti. Branitelji su, kao i većina stanovništva, težili životu u boljem, demokratskom i prosperitetnijem društvu u odnosu na totalitarnu Jugoslaviju. Drugi argument se odnosi na rizik od smrti ili ranjavanja, koji je bio mnogo veći u usporedbi s profesionalnom, adekvatno obučenom i opremljenom vojskom. Uz to, riskirali su zatočeništvo u logorima, u kojima su uvjeti bili neljudski i bez poštivanja međunarodnog prava i ratnih konvencija.

No bez obzira na njihove motive i doprinos, javno mnijenje o braniteljima u Hrvatskoj nakon rata djelomično se podijelilo. S jedne strane, njihov se doprinos visoko cijeni (i na društvenoj i na institucionalnoj razini), a mo-

ralni dug se nadoknađuje materijalno, društveno i simbolično. S druge strane, postoje tendencije relativizacije ili umanjenja visokog moralnog duga. Glavni razlog vezan je za kritike usmjerene na (nepravedno) previsoke, dijelom netransparentne i korumpirane materijalne naknade za ratne zasluge i doprinos. Glavni uzrok tome je, kao što je spomenuto, etički dvojbena privatizacija u Hrvatskoj koja se odvijala u izrazito etički osjetljivim, ratnim okolnostima.

Dodatno, životni standard je pao zbog kolapsa globalno nekonkurentnog socijalističkog gospodarstva i visokih troškova rata. Navedene okolnosti pojačale su osjetljivost na privatizaciju i (nepravedno) postizanje višeg materijalnog standarda i društvenog statusa uopće (Šakić, 1998; Šundalić, 2000; zbog svoje korumpiranosti privatizacija je bila sumnjiva u javnosti u cijelom tranzicijskom svijetu i bez obzira na model po kojem se provodila, provedena je; Štulhofer, 1998, 2000).

U skladu s tim često su kritizirane politički artikulirane beneficije branitelja. Kritike su se kretale od mišljenja da je većina njih prerano umirovljena te da su im mirovine i primanja neopravdano visoki u odnosu na ostatak stanovništva, do mišljenja o prevelikim privilegijama u korištenju društvenih resursa i usluga (kao što su prednosti pri zapošljavanju i obrazovanje za njih ili članove njihovih obitelji). Osim toga, uvriježeno je mišljenje da je bilo mnogo lažnih veterana (koji su se okoristili, a nisu sudjelovali u ratu). Ili, barem, da je većina mobiliziranih branitelja stekla privilegije iako nisu riskirali borbe u prvim borbenim redovima.

Uz sumnjičavost prema politici općenito, sumnjivima su se smatrali i branitelji koji su se politički angažirali ili stekli viši materijalni standard, društveni status i utjecaj. Pogotovo s obzirom na pripisano mišljenje da je većina njih nižeg socijalnog statusa (dolaze iz manje obrazovanih i siromašnijih obitelji i sredina) te da su braniteljski status iskoristili za prevladavanje pozicijskih ograničenja kako bi osigurali opisane dobitke.

Javno mišljenje o velikom udjelu lažnih branitelja i privilegiranosti imalo je i konkretne političke posljedice koje bi mogle ugroziti životni standard i perspektivu cijele braniteljske populacije. Dugotrajni pritisak javnosti i političke inicijative kulminirali su gotovo dvadeset godina nakon rata. Politička opcija koja je došla na vlast 2011. godine učinila je 2012. javno dostupnim registar branitelja (službeni popis koji je obuhvatio 489.000 imena). Osim uvođenja administrativnog reda, jednako važna namjera bila je da se konačno identificiraju oni koji ne zaslužuju braniteljski status. Opcija koja se vratila na vlast (2015.) povukla je javni uvid u registar (2017.) jer nije postigao svrhu i dodatno je narušio dostojanstvo i privatnost branitelja.

Osim toga, u istom kontekstu, najavljeno je i opće smanjenje braniteljskih prava. To očekivanje potaknulo je miran, ali dugotrajan prosvjed branitelja ispred Ministarstva hrvatskih branitelja, koji je započeo krajem 2014. godine i trajao 555 dana. Tek nakon smjene vlasti prosvjed je prestao: s novouspostavljene najviše političke adrese obećano je da se stečena prava više neće dovoditi u pitanje, već unaprjeđivati.

Uzimajući sve u obzir, može se reći da su javno kreirane slike branitelja poprimile obilježja stigme. Kao što je prethodno objašnjeno, stigma općenito, a osobito ako je internalizirana u samostigmu, može imati ozbiljne posljedice na dobrobit i kvalitetu života općenito.

Osim ovih prijevora, u javnosti su bila prisutna i različita stajališta o socijalnoj i simboličnoj naknadi, iako nešto manje u fokusu i manje burna. Dominirala je teza da branitelji nisu u potpunosti ili prikladno socijalno integrirani. Jednako tako, izražavala su se i mišljenja da se krajnje pozitivne osobine njihova doprinosa (domoljublje, hrabrost, poštenje, nesebičnost) nedovoljno vrednuju u kulturi i medijima te da se ne koriste kao socijalni modeli i primjeri.

Iako prijevori oko statusa branitelja s vremenom blijede, psihosocijalne posljedice ratnih trauma su dugotrajne (npr. Wright i sur., 2018). Stoga se može postaviti pitanje odnosi li se to i na poratne frustracije (često nazivane sekundarnom stigmatizacijom) i jesu li one također ostavile trajan trag u životima branitelja četvrt stoljeća nakon završetka Domovinskog rata. Kako bi se odgovorilo na to (načelno) pitanje postavljeni su specifični ciljevi istraživanja.

Ciljevi

Prvi cilj istraživanja bio je utvrditi u kojoj su mjeri javno kreirane slike (imidž) — od pozitivnih do negativnih, prihvaćene (internalizirane) među samim braniteljima, tj. ugrađene u način na koji vide svoju populaciju kao cjelinu. Taj cilj teorijski temelj ima u spoznaji da veteranska percepcija mišljenja javnosti prema njima (ako je pozitivna) također se može shvatiti kao važan čimbenik (vjerovanje da je netko važan drugim ljudima; Rosenberg i McCullough, 1981) koji poboljšava samopoštovanje i zadovoljstvo životom (Taylor i Turner, 2001). Pokazalo se da internalizirano javno poštovanje poboljšava privatno poštovanje veterana te da oboje ima pozitivne psihološke posljedice (Markowitz, 2020.).

Kao što je u uvodu sugerirano, ovaj spektar istodobno uključuje ocjene, ali i kritiku i zanemarivanje (marginalizaciju). Kako bi se obuhvatio cjeloviti repertoar, javni se tretman najprije dijeli na stavove o doprinosu i naknadi. Potonji se dalje dijeli na statusnu i materijalnu prenaknadu, uključujući i per-

cepciju njezine (ne)zasluženosti te na društvenu i simboličku podnadoknadu.

Drugi cilj bio je provjeriti je li slaganje s javno kreiranim slikama u javnosti povezano sa subjektivnom dobrobiti branitelja, uključujući pokazatelje osobne i nacionalne dobrobiti.

Metoda i uzorak

Istraživanje je provedeno putem online ankete (od studenog 2021. do veljače 2022.). Objavljeno je na javnim i braniteljskim portalima, uz jamstvo anonimnosti sudionika sukladno europskim formalnim standardima i regulativi (GDPR, Opća uredba o zaštiti podataka). Odazvalo se ukupno 749 branitelja iz svih dijelova Hrvatske.

Kao što je vidljivo iz tablice 1, ostvareni uzorak je sociodemografski heterogen i relativno točno odražava strukturu braniteljske populacije (prema reprezentativnom istraživanju iz 2017. i podacima koje je za ovo istraživanje ustupilo Ministarstvo hrvatskih branitelja (nap. Šakić i sur., 2018). Nekoliko aberacija koje premašuju raspon pouzdanosti od 99% za srednje vrijednosti i proporcije ponderirane su pomoću slučajne iterativne metode (RIM; Baxter, 2016).

Tablica 1. Sociodemografska struktura realiziranog uzorka

		%
Spol	Muški	86,9
Dob	Do 50	23,4
	51 — 60	50,3
	61 — 70	24,8
	71 i više	1,5
	Prosjek	55,63
Obrazovanje	Niže	2,3
	Srednja škola	69,4
	Više	28,6
Bračni status	Oženjen ili u stalnoj vezi	75,3
	Ostalo (bez partnera, udovac)	24,7
Veličina kućanstva	Prosječno (1-12; 12% žive sami)	3,20
Broj djece	Prosjek (0-6; 15% ništa)	1,89
Zaposlenje	Umirovljen	48,3
	Nezaposlen	11,1
	Zaposlen	40,6
Stanovanje	Veliki gradovi	29,8
	Urbana naselja	31,0
	Ruralna naselja	39,3

Napomena: Iako ne strukturno, uzorak je vjerojatno pristran zbog motivacije za sudjelovanje u istraživanju. Zbog načina odabira (javni poziv, uključujući i braniteljske portale) može se pretpostaviti da je veći odaziv onih koje rat i braniteljska tematika još uvijek (više) zanimaju četvrt stoljeća nakon rata. Prema vlastitom iskazu, većina (70%) ispitanika često ili redovito prati ratne i braniteljske teme u medijima, 61% ih komentira s drugim braniteljima, a 40% s civilima koji nisu sudjelovali u Domovinskom ratu.

Mjere

Zadovoljstvo životom i sreća procijenjeni su pomoću psihometrijski validiranih mjera s jednom česticom (Nießen i sur., 2020; Abdel-Khalek, 2006). Kognitivni aspekt subjektivne dobrobiti, odnosno zadovoljstvo životom u cjelini, ispitan je pitanjem »Sve u svemu, koliko ste zadovoljni svojim životom ovih dana?«, a afektivni aspekt pitanjem »Osjećate li se općenito sretno?« Odgovori na ta dva pitanja kombinirani su u mjeru subjektivne dobrobiti. Odgovori su zabilježeni na ljestvicama u rasponu od 0 (nisam zadovoljan/sretan uopće) do 10 (potpuno zadovoljan/sretan).

Uz ovaj pokazatelj subjektivne dobrobiti, dobrobit je mjerena i pomoću Međunarodnog indeksa dobrobiti (The International Wellbeing Group, 2006). Instrument obuhvaća osobnu dobrobit (zadovoljstvo sa sedam domena osobnog života, pri čemu je izostavljeno osmo, zadovoljstvo duhovnošću) i nacionalnu dobrobit (zadovoljstvo sa šest domena). Odgovori na ovoj mjeri također su zabilježeni na istim ljestvicama od 0 do 10.

Kako bi se utvrdila razina slaganja sa stavovima o braniteljskom doprinosu korištene su mjere od četiri čestice (npr. »Branitelji su najviše pridonijeli hrvatskoj neovisnosti.«); odgovori su zabilježeni na ljestvicama Likertova tipa u rasponu od 1 (u potpunosti se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

Slaganje sa stavovima o braniteljskim naknadama ispitano je pomoću ad hoc konstruiranih dvanaest čestica isključivo za ovo istraživanje. Šest se odnosilo na zlouporabu materijalnih i statusnih povlastica (npr. »Ima puno lažnih branitelja.«) i nezaslužene privilegije (npr. »Branitelji i članovi njihovih obitelji previše su privilegirani članovi društva.«). Ostalih šest odnosilo se na socijalne i simboličke naknade za ratne zasluge: tri su se odnosile na socijalne (npr. »Mnogi se branitelji osjećaju socijalno isključenima.«), tri na simboličke (npr. »Ugled branitelja manji je od onog koji stvarno zaslužuju.«). Kao i prije, odgovori su zabilježeni na skalama Likertova tipa u rasponu od 1 (u potpunosti se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

Obuhvat sociodemografskih obilježja prikazan je u tablici 1 (realizirani uzorak). Na kraju, odgovori na nekoliko drugih pitanja koja su smatrana relevantnim za ciljeve rada navedeni su u kasnijim odjeljcima (Rezultati i rasprava).

Rezultati

Dobrobit i opće zadovoljstvo životom

Srednje vrijednosti u tablici 2 jasno pokazuju da je među braniteljima u ovom uzorku najizraženije zadovoljstvo osobnim odnosima ($M = 7,2$); zatim slijedi prihvaćanje u zajednici ($M = 5,9$) — obje su domene osobne dobrobiti. Ilustrirano postotcima, zbirni odgovori veći od pet pokazuju da je tri četvrtine (75%) veterana barem umjereno zadovoljno osobnim odnosima, a više od polovice (54%) relativno je zadovoljno pripadnošću zajednici.

Tablica 2. Pokazatelji subjektivne dobrobiti

		M	SD	Faktor 1 (OD)*	Faktor 2 (ND)**
Subjektivna dobrobit	Kognitivni aspekt (opće zadovoljstvo životom)	5,2	2,64		
	Emocionalni aspekt (sreća)	5,3	2,71		
	Kognitivni + emocionalni	5,3	2,24		
Osobna dobrobit: (zadovoljstvo s...)	Životni standard	4,1	2,57	0,644	
	Zdravlje	5,3	2,80	0,540	
	Postignuća	5,3	2,71	0,659	
	Osobni odnosi	7,2	2,48	0,492	
	Sigurnost	5,3	2,94	0,661	
	Povezanost zajednice	5,9	2,80	0,652	
	Sigurnost budućnosti	4,0	2,85	0,640	
Nacionalna dobrobit: (zadovoljstvo s...)	Ekonomija	2,1	2,21		0,711
	Prirodno okruženje	4,2	2,67		0,509
	Društveni uvjeti	2,6	2,33		0,717
	Vlada	1,6	2,09		0,650
	Poslovanje	2,8	2,15		0,628
	Nacionalna sigurnost	4,3	2,91		0,580
Svojsvena vrijednost				2,656	2,431
% varijanca				37,9	40,5

*osobna dobrobit **nacionalna dobrobit

Napomena: Raspon svih varijabli je od 1 (uopće nisam zadovoljan) do 10 (potpuno sam zadovoljan).

Ovi rezultati potvrđuju da bliski socijalni odnosi, prema Dieneru (2018), imaju najistaknutiju ulogu u općoj formuli za postizanje općeg zadovoljstva životom (Diener i Seligman, 2004): (a) zadovoljene osnovne potrebe u demokratskom i stabilnom društvu; (b) zadovoljavajući osobni odnosi i podrška; (c) zdravstvena i lako dostupna zdravstvena skrb; (d) odgovarajući posao i zarada; (e) životni ciljevi temeljeni na osobnim vrijednostima i (f) osobni filozofski ili vjerski temelj životne svrhe.

Nasuprot tome, najizraženije nezadovoljstvo odnosi se na gospodarstvo ($M = 2,1$) i politiku ($M = 1,6$) kao domene nacionalne dobrobiti. Gotovo svi su umjereno ili manje zadovoljni i jednim i drugim: udjeli prelaze 90%.

Analiza glavnih komponenti (Varimax rotacija; rotirane projekcije prikazane su u zadnjem stupcu tablice 3) potvrđuje da su osobna i nacionalna dobrobit odvojene dimenzije dobrobiti. Usporedba ukupnih prosjeka pokazuje da su osobno stanje i perspektive ocijenjeni značajno boljim od perspektiva koje se odnose na državu i društvo ($M_{OD} = 5,3$; $M_{ND} = 2,9$; $t = 50,010$, $p < 0,01$). Ponajviše zbog prethodno navedenih krajnosti, razlika je u najvećoj mjeri posljedica zadovoljstva osobnim odnosima i povezanosti zajednice te nezadovoljstva politikom i gospodarstvom.

Osjećaj sreće i životnog zadovoljstva praktički je identičan ($M = 5,2$ i $M = 5,4$; $t = 1,682$; $p > 0,01$). U postotcima, dvije trećine (65%) ispitanika je srednje ili više zadovoljno svojim životom, a jednak udio je relativno sretan.

Zadovoljstvo životom je kognitivna procjena životnih okolnosti, dok je sreća više prolazna, afektivna komponenta i označava češća pozitivna nego negativna emocionalna stanja (Gilbert, 2007). Iako različiti koncepti (Diener, 2006), s obzirom na to da je korelacija između ovih varijabli umjereno visoka ($r = 0,635$; $p < 0,01$), spojeni su u jedan pokazatelj subjektivne dobrobiti koji obuhvaća njezin kognitivni i afektivni aspekt. Srednja vrijednost kombinirane varijable ($M = 5,3$) identična je osobnoj dobrobiti ($t = 0,035$; $p > 0,01$) (što je očekivano jer se radi o općoj procjeni subjektivne dobrobiti (općeg zadovoljstva životom i sreće) te procjeni osobne dobrobiti oblikovanoj sumiranjem zadovoljstva pojedinim domenama života), i zamjetno je viša od nacionalne ($t = 35,892$; $p < 0,01$).

Percipirani braniteljski doprinos i kompenzacijski odgovor društva

Prosjeci u tablici 3 pokazuju ocjene ispitanika o ratnim zaslugama i doprinosu društvu braniteljske populacije. Pogledi na pojedinačne aspekte doprinosa praktički su konsenzusni: Više od 90% ispitanika uglavnom se ili u potpunosti slaže s tvrdnjom da je njihova uloga u osamostaljivanju bila ključna; isto tako, više od 90% smatra da su se mnogi neznani junaci žrtvovali za tu svrhu i da su motivi većine bili plemeniti (domoljubni i nesebični), bez kalkulacija. Sukladno tome, 70% se također slaže da je braniteljima više stalo do simboličkog (poštovanja), nego do materijalne naknade za ratne zasluge.

Analiza glavnih komponenti (projekcije u zadnjem stupcu tablice 3) pokazuje da se pojedini aspekti doprinosa mogu sažeti u jedan jedinstveni pokazatelj.

Tablica 3. Razina slaganja sa stavovima o braniteljskim zaslugama i doprinosu

Koliko se slažete ili ne slažete sa sljedećim izjavama?	M	SD	Faktor 1
Branitelji su pridonijeli osamostaljenju Hrvatske više nego itko drugi	4,5	0,84	0,602
Većina veterana vodila se srcem, bez kalkulacija	4,5	0,95	0,698
Među veteranima ima mnogo neznanih heroja	4,6	0,74	0,611
Većini branitelja više je stalo do poštovanja nego do materijalne koristi	3,9	1,21	0,692
Svojsvena vrijednost			1,701
% varijanca			42,5

Napomena: Ljestvice Likertova tipa kretale su se od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

Istovremeno s visoko vrednovanim doprinosom, iz tablice 4 razvidno je da su neke od negativnih slika preuzele primat. Većinom je prihvaćeno mišljenje da ima mnogo lažnih branitelja, onih koji su iskoristili svoja prava i beneficije, a nisu sudjelovali u obrani: s tim se mišljenjem slaže gotovo tri četvrtine (72%) ispitanika. Dvije trećine (66%) također se slaže s tvrdnjom da većina branitelja, iako je sudjelovala u ratu, nije bila angažirana na bojištu nego u pozadini (uprava, logistika i sl.). Mišljenja da su branitelji uglavnom nižeg socijalnog podrijetla su podjeljenija. Relativna većina, gotovo polovica ispitanika (44%), slaže se da je to tako, četvrtina (24%) nema određeno mišljenje, dok trećina (32%) smatra da nije tako.

Ovdje valja napomenuti kako ove slike ne odgovaraju činjenicama, već su (pre)generalizirani dojmovi. Mogući razlozi su sljedeći. Prvo, stvarni udio »lažnih« branitelja nikada nije utvrđen, pa nije moguće procijeniti njihov stvarni broj. Drugo, prema službenoj evidenciji priloženoj za reprezentativno istraživanje provedeno 2017. (Šakić i sur., 2018) u obrani je bilo angažirano između 400 000 i 500 000 branitelja. Riječ je o trećini (uglavnom muškog) vojno sposobnog stanovništva. Novačenjem su obuhvaćeni svi društveni slojevi i regije države: dakle, zbog udjela stanovništva i načina novačenja, struktura braniteljske populacije uvelike je odražavala strukturu stanovništva iz koje je novačena (uključujući prebivalište, obrazovanje i prihode). Unatoč činjenici da je ratni staž znatnog dijela branitelja bio relativno kratak (u 56% slučajeva manje od godinu dana), oni su bili šire mobilizirani za veće vojne operacije (osobito oslobodilačke potkraj rata). Dakle, 87% bilo je angažirano isključivo u borbenom sektoru. Ta činjenica neizravno opovrgava tvrdnju o velikom udjelu lažnih veterana — sudjelovanje u borbi previše je vidljivo da bi se lažiralo, barem ne u značajnoj mjeri. Izravno, dokazi također demantiraju tvrdnje o nižem socijalnom podrijetlu i nerizičnom angažmanu velikog dijela branitelja.

Tablica 4. Razina slaganja sa stajalištima o zaslugama i naknadi

Koliko se slažete ili ne slažete sa sljedećim izjavama?		M	SD	Faktor 1	Faktor 2
Procijenjeni udio nezasluzenosti	Mnogo je lažnih veterana	4,1	1,14		0,698
	Branitelji su uglavnom niskog socijalnog podrijetla	3,1	1,30		0,769
	Samo mali broj veterana sudjelovao je u borbama na prvoj crti	3,7	1,21		0,725
Materijalne i statusne (pre)naknade	Branitelji i njihove obitelji socijalno su privilegirani	1,9	1,17	0,736	
	Branitelji i njihova djeca imaju previše prednosti pri zapošljavanju i školovanju	1,9	1,24	-0,761	
	Država previše izdvaja za branitelje, njihove obitelji i stradalnike rata	2,2	1,34	-0,706	
Društvena potkompensacija	Branitelji su doživjeli mnoge nepravde	4,3	1,17	0,739	
	Branitelji bi se trebali više angažirati u političkom, kulturnom i javnom životu	3,9	1,20	0,751	
	Mnogi se branitelji osjećaju socijalno isključenima	4,1	1,13	0,679	
Simbolička potkompensacija	Branitelji zaslužuju veći ugled u društvu	4,2	1,22	0,719	
	Doprinos branitelja društvu nije dovoljno hvaljen	4,1	1,27	0,682	
	Hrabrost branitelja slabo je prepoznata u kulturi i medijima	4,0	1,22	0,728	
Svojevrednost				4,71	1,61
% varijanca				39,2	13,4

Napomena: Ljestvice likertova tipa kretale su se od 1 (uopće se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Kada se izračunaju kao dio ukupnih rezultata komponente za kasniju upotrebu, varijable koje predstavljaju materijalnu i statusnu (prekomjernu) kompenzaciju su obrnute.

Nasuprot sumnjama da se među njih neopravdano ubraja zanemariv broj pojedinaca, većina sudionika ne smatra da je status njihove populacije u cjelini privilegirana. Na to upućuju i prosjeci prikazani u tablici 4, koji se mogu dopuniti postotcima: 75% ispitanika ne smatra da su branitelji i njihove obitelji privilegirani. Njih 70% ne smatra da oni i njihova djeca imaju previše beneficija pri zapošljavanju ili prijavi za školovanje, a isti udio (70%) ne slaže se s tvrdnjom da država previše izdvaja za branitelje, članove obitelji ili stradalnike Domovinskog rata.

Osim što se materijalna i statusna davanja uglavnom ne smatraju pretjeranim, društvena i simbolička se u većini slučajeva smatraju nedostatnima.

Kad je riječ o socijalnoj kompenzaciji (integraciji), 80% ispitanika slaže se sa stavom da su branitelji doživjeli brojne nepravde, 73% slaže se da se mnogi među njima osjećaju socijalno isključenima, a 64% smatra da bi se branitelji trebali više uključiti u politiku, kulturu i javni život.

Kao i socijalnu, simboličku naknadu većina smatra oskudnom: 78% ispitanika slaže se da je ugled branitelja u društvu manji nego što zaslužuju; gotovo isto toliko njih (75%) smatra da njihov doprinos nije dovoljno cijenjen i slaže se s tvrdnjom da se njihovo junaštvo u medijima podcjenjuje (70%).

Analiza glavnih komponenti (Varimax rotacija; rotirana struktura prikazana je u dva posljednja stupca u tablici 4) pokazuje da se percipirana stajališta društva o veteranima mogu kategorizirati u dvije šire dimenzije. Prva se dimenzija odnosi na naknade općenito, što znači da su oni koji materijalne i statusne beneficije ne smatraju pretjeranima istovremeno skloniji društveno i simboličko plaćanje moralnog duga smatrati nedovoljnim. Druga se odnosi na slaganje sa stajalištima o nezasluženom statusu branitelja, odnosno prilično raširenoj zlouporabi materijalnih i statusnih pogodnosti (bilo zbog ograničenja raspolaganja ili lažnog ugleda).

Percipirani braniteljski doprinos i otplata moralnog duga kao korelati subjektivne dobrobiti

Korelacije pokazatelja subjektivne dobrobiti s pokazateljima percipiranog statusa i javnog tretmana branitelja prikazane su u tablici 5.

Tablica 5. Korelacije između pokazatelja subjektivne dobrobiti i percipiranog statusa i javnog tretmana branitelja

	Percipirana naknada	Percipirani status zlouporebe	Osobna dobrobit	Nacionalna dobrobit	Subjektivna dobrobit
Percipirani doprinos	0,474**	-0,013	0,010	0,017	0,019
Percipirana naknada	—	-0,077*	-0,042	0,018	-0,087*
Percipirani status zlouporebe		—	-0,013	-0,112**	-0,036
Osobna dobrobit			—	0,515**	0,632**
Nacionalna dobrobit				—	0,394**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Napomena: U analizi se koriste prosječne vrijednosti na ljestvici (subjektivna dobrobit) i rezultati komponenti (ostale varijable)

Kao što se može vidjeti iz tablice 5, konkretna braniteljska pitanja su praktički zanemariva za njihovu subjektivnu dobrobit. Percipirana naknada za ratne zasluge tek je u marginalnoj korelaciji sa subjektivnom dobrobiti, dok percipirani doprinos i procijenjena nezasluženaost s njom nisu uopće po-

vezani. Osim toga, procijenjena nezaslužena donekle je povezana s nacionalnom dobrobiti: oni koji su manje zadovoljni situacijom u društvu, istovremeno su skloniji mišljenju o nepravednom načinu ostvarivanja braniteljskih naknada.

Nadalje, kada se promatraju interkorelacije među pokazateljima percipiranog statusa i javnog tretmana branitelja, mišljenja o doprinosu društvu umjereno su povezana s percipiranim naknadama za zasluge: veće pohvale angažmanu branitelja djelomično pretpostavljaju manje zadovoljstvo naknadama.

Osim toga, percipirani doprinos je nediskriminirajući: smatra se neporecivim bez obzira na osobnu i nacionalnu dobrobit, mišljenje o naknadama i procijenjenu zlouporabu statusa.

Zadovoljstvo nadoknadom moralnog duga gotovo je zanemarivo povezano s mišljenjem o načinu na koji je naplaćen: nezadovoljstvo nadoknadom dijelom implicira i nezadovoljstvo procijenjenom nezasluženošću.

Rasprava

Sagledani u cjelini, nalazi istraživanja nude dva glavna uvida kao odgovore na ciljeve rada.

Prvi uvid odnosi se na činjenicu da problemi razmatrani u okviru ovog istraživanja s kojima se branitelji susreću nisu povezani (ili su samo marginalno povezani) s njihovom subjektivnom dobrobiti. Kako stoji u opisu realiziranog uzorka, može se pretpostaviti da su u anketi većinom sudjelovali oni koji se još uvijek zanimaju za ratne i braniteljske teme (četvrt stoljeća nakon rata). Ako pojedini braniteljski problemi odabrani za ovo istraživanje nisu povezani (ili su samo marginalno povezani) s njihovom subjektivnom dobrobiti, može se pretpostaviti da ti problemi imaju još manji značaj kod onih koji su ove teme u većoj mjeri ostavili za sobom i nisu sudjelovali u istraživanju.

Iako ne postoje istraživanja koja bi to potvrdila, razumno je pretpostaviti ili se bez daljnjih istraživanja ne može osporiti, da je javna stigma povezana s privilegijima i načinom na koji su ih stjecali među braniteljima neposredno nakon rata mogla imati manji ili veći učinak na njihove živote. Naime, s jedne strane, nakon rata su bili znatno mlađi, a zbog sumnjičavosti javnosti u veliki udio lažnih branitelja svatko se *a priori* mogao smatrati sumnjivim dok se ne dokaže suprotno. Takvo narušavanje ugleda heroja u očima šire javnosti u mladoj dobi, u kojoj se socijalni identitet u većoj mjeri formira, moglo je više utjecati na njihovo samopouzdanje (a time i na kvalitetu života i zadovoljstvo njime, općenito). S druge strane, osim narušavanja ugleda, uvodno opisane javno-političke turbulencije, te moguće smanjenje prava,

mogle su izazvati veći strah od pada životnog standarda i gubitka perspektive (što je, kako je opisano, kulminiralo u prosvjedima). Kada se političkom odlukom odustalo od smanjivanja prava prestali su strahovi, čak i kod onih koji su zbog nepravednog stjecanja braniteljskog statusa mogli biti najviše pogođeni. Mrlja koju su ostavili na ugledu branitelja u javnosti se više gotovo i ne primjećuje, ali sami veterani to i dalje smatraju zabrinjavajućim i to dobro uočavaju. No to ne umanjuje njihovo visoko vrednovanje vlastitog doprinosa društvu i nije bitno (ili barem više nije) povezano s njihovom subjektivnom dobrobiti.

U cjelini, mrlja stigme vezana za povlašteni status i način na koji se on stječe među braniteljima s vremenom je izbljedjela. Tome u prilog govore i odgovori na dva dodatna, a nespomenuta, pitanja u istraživanju, koja odražavaju svijest da javnost branitelje ne ocjenjuje na temelju stvarnih uvida u njihovu situaciju: velika većina (87%) ispitanika svjesna je da javnost o braniteljima zaključuje na temelju istupa nekolicine, a gotovo isto toliko (82%) smatra da ih spomenuta nekolicina politički i javno aktivnih ne predstavlja na pravi način (iznoseći vlastita mišljenja i interese, a ne stavove i interese braniteljske populacije u cjelini).

Konačno, nestankom opasnosti ponovnog administrativnog pravdanja vlastitog statusa tijekom eventualne revizije zakona, branitelji su se mogli mirnije posvetiti vlastitom životu. Moguća je i svojevrsna prilagodba, odnosno prestanak viših očekivanja od razvoja situacije u društvu i (subjektivno) zadovoljavajuće društvene i simboličke naknade za ratne zasluge (poznato je da se ratna iskustva i žrtve nikada ne mogu adekvatno nadoknaditi; Žunec, 2006).

Dakle, život branitelja je dobar u onoj mjeri u kojoj su se za to sami pobrinuli uz pomoć onih koji su im bliski. Na to upućuje ne samo subjektivno zadovoljstvo, već i evidentirano objektivno stanje. Kao što je prikazano u tablici 2, subjektivno zadovoljstvo životnim standardom nije visoko (prosjeak je 4,1 na ljestvici od 1 do 10, odnosno 46% ispitanika je barem umjereno zadovoljno). Ali objektivno (tablica 1), većina ima redovita primanja (plaću ili mirovinu, uključujući i braniteljska prava) i nisu prepušteni sami sebi: u braku su ili u stalnoj vezi, imaju djecu i time su također zadovoljni, kao i prihvaćenosti u zajednici u kojoj žive.

Drugi uvid odnosi se na činjenicu da je zadovoljstvo osobnom sferom i šire (socijalno-politički) funkcionalno uzmemo li u obzir izraženo nezadovoljstvo stanjem u društvu. Uz relativno najveće nezadovoljstvo politikom i gospodarstvom (tablica 2), povjerenje u političke institucije, one koji su zaduženi za cjelokupno funkcioniranje društva i posebnu skrb za branitelje te zastupanje njihovih interesa, izrazito je nisko (vidi Šakić i sur., 2018) prema

istom izvoru. Iako su u mnogočemu institucionalno potpomognuti, između 65% i 93% ispitanika ima manje od prosječnog povjerenja u Vladu, Ministarstvo pravosuđa (zaduženo za reguliranje formalnopravnog statusa branitelja), Ministarstvo hrvatskih branitelja i braniteljske udruge koje potječu iz Domovinskog rata (kao dio civilnog sektora).

Prema istom izvoru, sukladno niskim očekivanjima od institucionalne sfere, dvije trećine (66%) ispitanika navodi da se u rješavanju egzistencijalnih problema moraju previše oslanjati na privatnu pomoć (obitelj i prijatelji). Budući da je usprkos tome subjektivna dobrobit umjereno visoka, može se pretpostaviti da privatna ili mikrosocijalna kompenzacija bitno umanjuje učinak javnih (institucionalnih, makrosocijalnih) deficita. Izvan empirijskog i teorijskog okvira ovog rada dodatna potvrda za tu pretpostavku može se potražiti u Sztompkinovoj (1999) analizi dinamike privatno-javnih odnosa u tranzicijskim društvima. Taj je odnos prema spomenutom autoru prošao kroz tri faze. Prva faza odnosi se na tipično privatno-javno neprijateljstvo u autokratskim društvima (gdje prevladava kultura institucionalnog i općeg nepovjerenja). Druga faza odnosi se na početno prijelazno razdoblje, ono između sloma starih (autokratskih) institucija i nedovoljne zrelosti novih (demokratskih). U tom normativno-pravnom vakuumu provedena je privatizacija obilježena koruptivnim bogaćenjem manjine («nove elite») i osiromašenjem većine. Prepušteni sami sebi, većina ih se vodila privatnom potporom, od osiguravanja egzistencije i perspektive do zaobilaženja sustava i izbjegavanja nametanja privatnih (neformalnih) jamstava u poslovanju (siva i crna ekonomija). Stoga se u toj fazi, još uvijek obilježenoj horizontalnim i vertikalnim nepovjerenjem, odnos osobne i javne sfere djelomice sveo na privatne kompenzacije javnih ili institucionalnih nefunkcioniranja ili lošeg funkcioniranja. Kao što je uvodno rečeno, stanje u Hrvatskoj bilo je posebno teško zbog rata. Privatna potpora, suočavanje i zaobilaženje sustava poprimili su takve razmjere da je, primjerice, udio sivog i crnog u nacionalnoj ekonomiji porastao na četvrtinu (među najvećim udjelima u Europi; Williams i Franić, 2016). Treća faza započela je nakon radikalnih institucionalnih (političkih) i gospodarskih reformi. Tek u ovoj fazi odnos privatno-javno postao je sličan onom u demokratskim društvima, obilježen uzajamnim povjerenjem i suradnjom, barem u zemljama koje mogu poslužiti kao uspješni primjeri tranzicije (poput Poljske, koju je Sztompka istaknuo kao primjer). Međutim, također treba spomenuti da su značajne varijacije među tranzicijskim zemljama u tom pogledu još uvijek prisutne (Medve-Bálint i Boda, 2014; Eurostat, 2021). U prosjeku, nove demokracije još nisu dosegnule stare, ni kulturu povjerenja dovoljno stabilnu da bude otporna na njezine povremene erozije (Fukuyama, 1999; Putnam, 2000).

Nalazi ovog istraživanja upućuju na to da branitelji zapravo dijele sudbinu nacije kojoj pripadaju, unatoč subjektivnom nezadovoljstvu tretmanom javnosti, institucionalnom potporom i dijelom preuzetom negativnom javnom slikom o nepošteno stečenim beneficijama.

Na kraju, treba podsjetiti da se radi o subjektivnim pogledima na osobnu i društvenu stvarnost. Objektivno, Hrvatska je stabilna demokracija koja je ostvarila svoje glavne strateške međunarodne ciljeve: članstvo u UN-u (1992.), NATO-u (2009.) i EU-u (2013.). Daljnji ciljevi, ulazak u schengenski prostor i pristupanje Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, još uvijek su na čekanju, ali se uskoro očekuju (budući da su glavne prepreke već prevladane). Što se tiče unutarnjih poslova, konjunktura je, prema statističkim podacima, stabilna i dugoročno sporo raste (Hrvatska narodna banka / Hrvatska narodna banka, 2020), usprkos povremenim refleksijama globalne recesije (Rutkowski i Madžarević-Šujster, 2010).

No moguće je da subjektivna očekivanja rastu brže od poboljšanja objektivnih uvjeta (prema Daviesovu obrascu inkrementalne relativne deprivacije; Davies, 1969), što kompenzacijski privatno-javni (institucionalni) odnos čini trajnim, kako pokazuju navedena istraživanja. Pritom ne treba zaboraviti da očuvanje životnog zadovoljstva kroz privatne kompenzacije makrosocijalnih nedostataka (kako kod branitelja, tako i kod opće populacije) doprinosi i očuvanju političke stabilnosti i socijalnog mira.

Zaključna napomena

Koliko god nezadovoljstvo branitelja stanjem u društvu i odnosom prema braniteljima bilo objektivno utemeljeno, rezultati upućuju na to da je privatna (osobna) kompenzacija učinkovita. Ovo istraživanje upućuje na to da je zadovoljstvo osobnom sferom visoko unatoč značajnim kompenzacijskim opterećenjima. Stoga je razumno zaključiti da je dovoljno otporno da njegova socioekonomska funkcionalnost ne preraste u unutarnju disfunkciju, barem ne u većoj mjeri. No iako je udio onih kojima kompenzacija izostaje (ili nije moguća) relativno malen, to ne znači da je i njihov apsolutni broj malen. Ako se uzme u obzir brojnost braniteljske populacije, možda postoje tisuće pojedinaca koji mogu imati ozbiljne poteškoće jer su nezadovoljni institucionalnim pristupom i širim društvenim tretmanom, a privatno se nemaju na koga osloniti (ili zato što su njihovi privatni odnosi ozbiljno narušeni).

No to nije predmet ovog istraživanja, ali je bio i bit će predmet istraživanja s drugim fokusom. Nalazi ovog istraživanja mogli bi, primjerice, biti poticaj za testiranje univerzalnosti Stompkinih konceptualnih tvrdnji o naknadama i među veteranima u drugim društvima.

Ovo istraživanje također sugerira (ne dokazuje) da bi kod veterana njihovi uži socijalni krugovi mogli biti prepreka pretvaranju vanjske u internaliziranu stigmiju (bez degradiranja intimnosti). Potrebna su dodatna i uže usmjerena istraživanja kako bi se ispitalo u kojoj bi mjeri i pod kojim okolnostima to moglo biti točno.

Etičko odobrenje

Istraživanje je odobrilo Etičko povjerenstvo Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, br. 11-73/21-1463 (2021., 9. srpnja).

Suprotstavljeni interesi

Autori nemaju suprotstavljenih interesa za deklarirati.

Literatura

- Abdel-Khalek, A. (2006). Measuring Happiness with a Single-Item Scale. *Social Behavior and Personality: an International Journal*, 34: 139-150. <https://doi.org/10.2224/sbp.2006.34.2.139>.
- Algra, G., Elands, M., & Schoeman, J. R. (2007). The media and the public image of Dutch veterans from World War II to Srebrenica. *Armed Forces & Society*, 33(3): 396-413. doi:10.1177/0095327X06297240.
- Badov, K. (2018). Politička participacija i stranačke preferencije ratnih veterana u Hrvatskoj (Political participation and preferences of war veterans in Croatia). *Politička misao*, 55: 82-103.
- Baxter, M. (2016). A better RIM weighting algorithm. *International Journal of Market Research*, 58(4): 621-634. <https://doi.org/2501/IJMR-2016-036>.
- Benčić Kužnar, A. (2020). Homeland War and the Work of Memory: From communicative to cultural memory. *Polemos*, 23(47): 33-51.
- Bovan, K., Baketa, N. (2022). Stability and/or change? Institutional trust in Croatia in 1999—2020. *Croatian Sociological Review*, 52 (1): 31-60.
- Budak, J., & Rajh, E. (2012). Corruption survey in Croatia: Survey confidentiality and trust in institutions. *Društvena istraživanja*, 21(2): 291-313. <https://doi.org/10.5559/di.21.2.01>.
- Burkett, B. G., & Whitley, G. (1998). *Stolen Valor: How the Vietnam Generation Was Robbed of Its Heroes and Its History*. Dallas, Texas: Verity Press.
- Camacho, P. R. (2007). Veterans and veterans' issues. *Armed Forces & Society*, 33(3): 313-315. <https://doi.org/10.1177/0095327X06297589>.
- Corrigan, P. W., Larson, J. E., & Ruesch, N. (2009). Self-stigma and the »why try« effect: impact on life goals and evidence-based practices. *World Psychiatry*, 8(2): 75-81. <https://doi.org/10.1002/j.2051-5545.2009.tb00218.x>.
- Crisp, A. H, Gelder, M. G, Rix, S., Meltzer, H. I, & Rowlands, O. J. (2000). Stigmatisation of people with mental illnesses. *British Journal of Psychiatry*, 177(1): 4-7. <https://doi.org/10.1192/bjp.177.1.4>

- Davies, J. C. (1969). The J-curve of rising and declining satisfactions as a cause of some great revolutions and a contained rebellion. In H. D. Graham & T. R. Gurr (Eds.), *The history of violence in America: Historical and comparative perspectives* (pp. 690-730). New York: Praeger.
- Diener, E. (2006). Guidelines for National Indicators of Subjective Well-Being and Ill-Being. *Journal of Happiness Studies*, 7 (4): 397-404.
- Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. (2018). Advances and Open Questions in the Science of Subjective Well-Being. *Collabra: Psychology*, 4(1), 15. <https://doi.org/10.1525/collabra.115>.
- Diener, E., & Seligman, M. E. P. (2004). Beyond money: Toward an economy of wellbeing. *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 1-31.
- Domjančić, S. (2015). Croatian perception of war — between the liberal and national-pathetic. *Polemos*, 18(36): 11-27.
- Durkheim, É. (1895). *Les règles de la méthode sociologique*. Paris: Librairie Félix Alcan.
- Edelman, J. (2018). *Veterans Well-Being Survey*. Chicago, IL: Daniel J. Edelman Holdings, Inc.
- Eurostat (2021). *Living conditions in Europe — income distribution and income inequality*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Income_poverty_statistics/hr.
- Fukuyama, F. (1999). *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstruction of Social Order*. New York: Free Press.
- Gibson, S. (2012). Supporting the troops, serving the country: Rhetorical commonplaces in the representation of military service. In S. Gibson & S. Mollan (Eds.), *Representations of peace and conflict* (pp. 143-159). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137292254_8.
- Gilbert, D. T. (2007). *Stumbling on happiness*. New York: Vintage Books.
- Goffman E. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Golby, J., Feaver, P., Dropp, K. (2018). Elite military Cues and public opinion about the use of military force. *Armed Forces & Society*, 44, 1, 44-71. [doi:10.1177/0095327X16687067](https://doi.org/10.1177/0095327X16687067)
- Greenberg Quinlan Rosner Research (2014). *Strengthening Perceptions of America's Post-9/11 Veterans: Survey Analysis Report*. Washington, DC: Greenberg Quinlan Rosner Research.
- Haller, M., & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: an international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75: 169-216.
- Heijnders, M., & Van Der Mei, S. (2006). The fight against stigma: An overview of stigma-reduction strategies and interventions. *Psychology, Health & Medicine*, 11(3): 353-363. <https://doi.org/10.1080/13548500600595327>.
- Hinshaw, S. P. (2009). *The Mark of Shame: Stigma of Mental Illness and an Agenda for Change*. Oxford: Oxford University Press.

- Hrvatska narodna banka/Croatian National Bank (2020). *Glavni makroekonomski indikatori*. <https://www.hnb.hr/statistika/glavni-makroekonomski-indikatori>.
- Kaliterna Lipovčan, Lj., & Prizmić, Z. (2020). Croatia, personal well-being index. U F. Maggiano (ur.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (str. 1-5). Cham: Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-319-69909-7_3995-2.
- Kintzle, S. & Castro, C. A. (2018). Examining Veteran Transition to the Workplace through Military Transition Theory. U P. D. Harms and P. L. Perrewe (ur.), *Occupational Stress and Well-Being in Military Contexts: Research in Occupational Stress and Well-Being, Vol. 16* (str. 117-127). England: Emerald Publishing Limited.
- Krebs, R. R., Ralston, R. & Rapport, A. M. (2020). *Why they fight: How perceived motivations for military service shape support for the use of force*. University of Minnesota and University of Cambridge.
- Leventman, S. (1975). Official neglect of Vietnam veterans. *Journal of Social Issues*, 31(4): 171-180. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1975.tb01019.x>.
- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(6): 363-385. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363>.
- Link, B. G., Wells, J., Phelan, J. C., & Yang, L. (2015). Understanding the Importance of «Symbolic Interaction Stigma»: How Expectations about the Reactions of Others Adds to the Burden of Mental Illness Stigma. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 38(2): 117-124. <https://doi.org/10.1037/prj0000142>.
- MacLean, A., & Kleykamp, M. (2014). Coming Home: Attitudes toward U.S. Veterans Returning from Iraq. *Social Problems*, 61(1): 131-154. <https://doi.org/10.1525/sp.2013.12074>.
- MacLean, A., & Kleykamp, M. (2021). Generations of veterans: Socioeconomic attainment from World War II to the Contemporary Era. *Social Science History*, 45(1): 83-110. <https://doi.org/10.1017/ssh.2020.42>.
- Markowitz, F. E. (2014). Labeling Theory and Mental Illness. U D. P. Farrington and J. Murray (Eds.), *Advances in Criminological Theory, Vol. 18* (str. 45-62). New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Markowitz, F. E., Kintzle, S. M., Castro, C. A., & Lancaster, S. (2020). Effects of Perceived Public Regard on the Well-Being of Military Veterans. *Society and Mental Health*, 10(3): 291-304. <https://doi.org/10.1177/2156869319894372>.
- Martindale, & M., Poston, D. L. (1979). Variations in veteran/nonveteran earnings patterns among World War II, Korea, and Vietnam War cohorts. *Armed Forces & Society*, 5(2): 219-243. <https://doi.org/10.1177/0095327X7900500202>.
- Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row Publishers.
- Medve-Bálint, G., & Boda, Z. (2014). The poorer you are, the more you trust? The effect of inequality and income on institutional trust in East-Central Europe. *Czech Sociological Review*, 50(3): 419-453. <https://doi.org/10.13060/00380288.2014.50.3.104>.

- Nießen, D., Groskurth, K., Rammstedt, B., & Lechner, C. M. (2020). *General Life Satisfaction Short Scale (L-1). Zusammenstellung sozialwissenschaftlicher Items und Skalen (ZIS)*. <https://doi.org/10.6102/zis284>.
- Phillips, R. (2020). The Stigmatized Hero? A Review of UK Opinion Polls and Surveys on Perceptions of British Veterans in UK Society. *Journal of Veterans Studies*, 6(1): 64-84. <https://doi.org/10.21061/jvs.v6i1.150>.
- Popović, B. (2016). Od kulture otpornosti i zahvalnosti do društvenog priznanja (From a culture of hardiness and gratefulness to social recognition). *Polemos*, 19(37): 33-50.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Renne, K. S. (1974). Measurement of Social Health in a General Population Survey. *Social Science Research*, 3(1): 25-44. [https://doi.org/10.1016/0049-089X\(74\)90017-9](https://doi.org/10.1016/0049-089X(74)90017-9).
- Rihtar, S. (2016). *Pilarov barometar hrvatskoga društva: izvještaj*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Rosenberg, M., & McCullough, B. C. (1981). Mattering: Inferred significance and mental health among adolescents. *Research in Community and Mental Health*, 2: 163-182.
- Rutkowski, J. & Mađarević-Šujster, S. (2010). *Hrvatska: socijalni utjecaj krize i jačanje otpornosti*, Zagreb, Washington: The World bank Office Croatia.
- Sagan, S. D., Valentino, B. A. (2019). Just war and unjust soldiers: American public opinion on the moral equality of combatants. *Ethics & International Affairs*, 33(4): 411-444. <https://doi.org/10.1017/S0892679419000431>.
- Skopp, N. A., Bush, N. E., Vogel, D. L., Wade, N. G., Sirotin, A. P., McCann, R. A., & Metzger-Abamukong, M. J. (2012). Development and Initial Testing of a Measure of Public and Self-Stigma in the Military. *Journal of Clinical Psychology*, 68(9), 1036-1047. <https://doi.org/10.1002/jclp.21889>.
- Smith, K.W., Avis, N. E., & Assmann, S. F. (1999). Distinguishing between quality of life and health status in quality of life research: a meta-analysis. *Quality of Life Research*, 8(5), 447-459. <https://doi.org/10.1023/a:1008928518577>.
- Šakić, V., Kaliterna Lipovčan, Lj., Mlačić, B., Milas, G., Brajša Žganec, A., Rihtar, S., & Živić, D. (2018). *Istraživanje potreba i kvalitete življenja hrvatskih branitelja i stradalnika domovinskog rata te članova njihovih obitelji. Završno izvješće*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Šakić, V. (1993). Opći okvir proučavanja srpske agresije na Hrvatsku 1991... *Društvena istraživanja*, 2-3(4-5): 217-245. <https://hrcak.srce.hr/32521>.
- Šakić, V. (1999) Socijalna pravednost i privatizacija u Hrvatskoj — Sociopsihološki pogled, U D. Čengić & I. Rogić (ur.), *Privatizacija i javnost* (str. 175-213). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Štulhofer, A. (2000). *Nevidljiva ruka tranzicije: ogledi iz ekonomske sociologije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.

- Štulhofer, A. (1998). Krivudava staza hrvatske privatizacije. U I. Rogić & Z. Zeman (ur.), *Privatizacija i modernizacija* (str. 165-177). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Šučurović, S., Mikloušić, I., Knežević, M. (2017). *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja: individualna i društvena perspektiva*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Šundalić, A. (1998). Na putu otkrivanja ekonomske kulture kapitalizma. U I. Rogić & Z. Zeman (ur.), *Privatizacija i modernizacija* (str. 181-194). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Taylor, J., & Turner, R. J. (2001). A Longitudinal Study of the Role and Significance of Mattering to Others for Depressive Symptoms. *Journal of Health and Social Behavior*, 42: 310-325.
- The International Wellbeing Group (2006). *Personal Wellbeing Index-Adult* (Manual 4th ed.). Melbourne: Australian Centre on Quality of Life, Deakin University.
- Transparency International (2019). *Corruption Perceptions Index 2019*. Berlin: Transparency International.
- Xie, J. (1992). The Socioeconomic Status of Young Male Veterans, 1964—1984. *Social Science Quarterly*, 73(2): 379-396.
- Williams, C., & Franić, J. (2016). Explaining participation in the informal economy in post-socialist societies: A study of the asymmetry between formal and informal institutions in Croatia. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 24(1): 51-65. <https://doi.org/10.1080/0965156X.2015.1118817>.
- Williamson, V., Greenberg, N., & Stevelink, S. A. M. (2019). Perceived stigma and barriers to care in UK Armed Forces personnel and veterans with and without probable mental disorders. *BMC Psychology*, 7: 75. <https://doi.org/10.1186/s40359-019-0351-7>.
- World Health Organization (1948). *Constitution of World Health Organization (Basic documents)*. Geneva: World Health Organization.
- Wright, B. K., Kelsall, H. L., Sim, M. R., & Clarke, D. M. (2018). Quality of Life in GulfWar Veterans: the Influence of Recency and Persistence of Psychiatric Morbidity. *Applied Research Quality Life*, 14(1): 23-38. <https://doi.org/10.1007/s11482-017-9579-7>.
- Žunec, O. (2006). Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: proturječna društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide. *Polemos*, 9(2): 11-41.

Stanko Rihtar, Vlado Šakić, Antun Plenković:
Public Image and Subjective Welfare of Croatian Veterans

The public opinion towards war veterans is in many cases controversial. On the one hand, they are respected, treated as heroes and valuable members of society, and their war merits were compensated through material, social and symbolical means. On the other hand, they are often

marginalized, and their stigmatization is not uncommon: It is most often related to the psychological consequences of war trauma, but also to assumed dubious motives for joining the military (such as improving social and material status, disturbed personality, etc.). It is well-known that self-stigmatization is difficult to bear, so publicly-created negative images, if exaggerated, can have particularly severe consequences on the lives of defenders and veterans. In order to answer that question, an online survey conducted with 749 Croatian veterans from the Homeland War (1991—1995) sought to fulfill two goals: first, to examine to what extent the veterans adopted the positive and negative images about their population; and second, to determine how it is related to their subjective well-being. The results show that almost all veterans are aware of and emphasize their merits, but they partly accepted negative views of their status. Additionally, it was shown that the mentioned veterans' problems are not related or are only marginally related to their subjective well-being. The findings are interpreted in a broader context, taking into account the phenomenon of personal compensation of public (macrosocial) deficits, typical of transitional societies.

Key words: *Croatia, defenders, public opinion, stigma, contribution, compensation*